

Justyna Konikowska-Kuczyńska

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych

(Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 217)

Kodeks karny wykonawczy z 1997 r. wprowadził szereg nowych instytucji. Jedną z nich są systemy wykonywania kary pozbawienia wolności. Jest to nowa, dotychczas nieznaną instytucją prawa karnego wykonawczego. Systemy wykonywania kary rewolucjonizują i dynamizują proces wykonywania kary pozbawienia wolności, ponadto wzbogacają naczelną zasadę wykonywania kary pozbawienia wolności – zasadę indywidualizacji, która ma służyć efektywniejszej realizacji indywidualnoprewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, zapobieganiu przestępczości powrotnej. Nowe instytucje, które zostały wprowadzone do porządku prawnego budzą szczególne zainteresowanie ze względu na naturalną ciekawość i uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania: czy spełniły oczekiwania projektodawców, w jakim stopniu zostały wdrożone do praktyki penitencjarnej, jakie przynoszą efekty, czy istnieją szanse i możliwości usprawnienia ich realizacji oraz czy istnieje taka potrzeba.

Recenzowana monografia porusza problemy wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych, a zatem jednej z grup skazanych, wobec których kara pozbawienia wolności może być w tym systemie wykonywana. Jak zauważa słusznie autorka monografii, upłynął już odpowiedni dystans czasowy, który pozwala ocenić funkcjonowanie systemu terapeutycznego, w którym jest wykonywana kara pozbawienia wolności wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych oraz odpowiedzieć na szereg pytań, które wynikają z tego faktu. „Celem pracy – jak określa autorka – jest

zweryfikowanie określonego obowiązującymi przepisami modelu wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych z praktyką” (s. 5). W tym zamyśle mieści się zarówno wdronienie i funkcjonowanie podstaw prawnych regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec tej grupy więźniów, jak i potrzeby ich modyfikacji.

Monografia składa się z sześciu rozdziałów, wstępu i podsumowania.

Rozważania nad aktualnym modelem rozwiązywania problemów osób uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych w więzieniu w toku wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym zostały poprzedzone rysem historycznym opisującym ewolucję postępowania z tymi skazanymi w izolacji penitencjarnej. Zagadnienie to jest treścią rozdziału I. Autorka trafnie wyróżniła cztery okresy rozwoju idei odrębnego traktowania w zakładach karnych skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych: okres międzywojenny, lata 1945-1970, okres obowiązywania *Kodeksu karnego wykonawczego* z 1969 r. oraz obowiązywania *Kodeksu karnego wykonawczego* z 1997. Idea odrębnego traktowania tych więźniów zrodziła się w okresie międzywojennym i znalazła wyraz w przepisach o klasyfikacji zakładów karnych, które przewidywały utworzenie zakładów karnych przeznaczonych dla narkomanów, psychopatów i epileptyków. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił urzeczywistnienie tej idei. W latach 1945-1970 brak było wyodrębnionego systemu postępowania ze skazanymi uzależnionymi od środków odurzających lub psychotropowych. *Kodeks karny wykonawczy* z 1969 r. nie zawierał uregulowania odnoszącego się bezpośrednio do postępowania ze skazanymi uzależnionymi od środków odurzających lub psychotropowych. Więziennictwo zaczęło interesować się działalnością przeciwnarkotykową od 1982 r., a wpływ na to miał: wzrost zjawiska narkomanii w latach 1970-1980, wzrost liczby narkomanów, którzy weszli w konflikt z prawem, wzrost liczby narkomanów ukaranych karą pozbawienia wolności (z 1911 osób w 1982 r. do 3014 osób w 1983 r.). Działalność antynarkotykowa w więzieniu była regulowana wytycznymi dyrektora Centralnego Zarządu Zakładów Karnych z 1983 r., zarządzeniem ministra sprawiedliwości z 1983 r. oraz rozporządzeniem ministra sprawiedliwości z 12 lipca 1985 r., które były formalnoprawnym potwierdzeniem działalności antynarkotykowej, prowadzonej przez więziennictwo od 1982 r. Fundamentalne znaczenie

dla odrębnego postępowania z tymi skazanymi miało zarządzenie dyrektora CZZZK z 1986 r. w sprawie powołania pododdziałów specjalnych, które były przeznaczone tylko dla osadzonych uzależnionych od środków odurzających. Pierwsze pododdziały zorganizowano na początku 1987 r. W kolejnych latach następowało kształtowanie nowoczesnego modelu postępowania ze skazanymi uzależnionymi od środków odurzających lub substancji psychotropowych. Po 1989 r. zaczęto nawiązywać kontakty z zewnętrznymi podmiotami zajmującymi się problemem uzależnień. Przemiany, jakie następowały w leczeniu odwykowym, były odzwierciedleniem zmiany filozofii i organizacji leczenia osób uzależnionych w placówkach odwykowych na wolności. Penitencjarny model postępowania z osobami uzależnionymi kształtował się w pracach nad kolejnymi projektami kodeksu karnego wykonawczego od 1989 r., aż do uchwalenia nowego *Kodeksu karnego wykonawczego* w 1997 r. Kodeks ten przewidywał wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych w systemie terapeutycznym.

W rozdziale II autorka poświęca uwagę podstawom prawnym wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, m.in. kryteriom kierowania skazanych do systemu terapeutycznego, organom kierującym skazanych do tego systemu, trybom umieszczania skazanych uzależnionych w systemie terapeutycznym, wykonywaniu kary pozbawienia wolności w oddziale terapeutycznym oraz poza oddziałem terapeutycznym. Szczególnym fragmentem tego rozdziału jest przybliżenie indywidualnych programów terapeutycznych jako podstawy terapii osób uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych, realizowanej w oddziale terapeutycznym, a także poza oddziałem. Autorka zaznacza, że aktualny system leczenia osób uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych obejmuje nie tylko oddziały terapeutyczne, ale również ambulatoria, izby chorych oraz oddziały detoksykacyjne. Jednak oddział terapeutyczny działający w ramach systemu terapeutycznego jest główną jednostką organizacyjno-więzienną oferującą specjalistyczną pomoc psychologiczną, rehabilitacyjną i lekarską. Na uwagę zasługuje krytyczny stosunek autorki do wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym poza oddziałem terapeutycznym, ze względu na to, że fachowa terapia poza oddziałem jest niemożliwa. Interesującym wątkiem jej rozważań są poglądy niektórych autorów na temat przymusu leczenia i rehabilitacji skazanych

uzależnionych. W polskim porządku prawnym taki przymus może być stosowany w trybie art. 62 kk i 117 kkw. Zagadnienie przymusowego leczenia skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych, zdaniem autorki, jest zagadnieniem istotnym oraz złożonym, który wywołuje wiele dyskusji i skrajne poglądy. Stanowisko autorki odnoszące się do tego tematu znajdzie swój wyraz w dalszych rozdziałach monografii.

W rozdziale III zostały zaprezentowane rozmiary populacji skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych odbywających karę w systemie terapeutycznym na tle wszystkich skazanych zakwalifikowanych do tego systemu i na tle całej populacji więziennej w latach 1999-2013. Na podstawie statystyki penitencjarnej autorka ustaliła, że w wyżej wymienionych latach średnio w systemie terapeutycznym dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych odbywało karę 0,64% skazanych całej populacji więziennej. Nie jest to największa grupa więźniów odbywających karę w tym systemie, stanowili oni średnio 15,15% wszystkich skazanych zakwalifikowanych do systemu terapeutycznego. Tendencja jak i dynamika kierowania skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych do systemu terapeutycznego wykonywanego w oddziałach terapeutycznych i poza oddziałami terapeutycznymi ma wyraźnie charakter wzrostowy. W roku 1989 w tym systemie odbywało karę 289 skazanych, a w roku 2013 już 436, jest to zatem wzrost o 50%. W ocenie autorki, pomimo tej tendencji liczba miejsc w oddziałach terapeutycznych jest niewystarczająca w stosunku do liczby chętnych, którzy chcą odbyć terapię. Z pewnością jest to liczba niewystarczająca również ze względu na szacunkową ocenę rozmiarów populacji uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych odbywających karę pozbawienia wolności. Ten problem był poza zasięgiem zainteresowań badawczych autorki¹.

Następne rozdziały monografii poświęcone są badaniom empirycznym. W rozdziale IV został przedstawiony dobór próby badawczej, sposób realizacji badań, charakterystyka badanej populacji skazanych oraz personelu oddziałów terapeutycznych. Badaniami metodą sondażu

---

¹ Według szacunku CZSW ok. 5% populacji osadzonych to uzależnieni od narkotyków, por. *Podstawowe problemy więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003, nr 38-39, s. 192; więcej: E. Habzda-Siwiek, *Wybrane problemy realizacji systemu terapeutycznego wykonywania kary pozbawienia wolności w polskim systemie penitencjarnym*, [w:] B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski (red.), *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci profesora Zbigniewa Holdy*, Lex a Wolters Kluwer bussines, Warszawa 2011, s. 376-377.

diagnostycznego przy pomocy kwestionariusza ankiety objęto 77 skazanych trzech oddziałów terapeutycznych dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych. Badane osoby reprezentowały podstawowe grupy penitencjarne skazanych oraz typy zakładów karnych, z wyjątkiem zakładu karnego typu otwartego. Również badaniami ankietowymi objęta została kadra penitencjarna wyżej wymienionych oddziałów terapeutycznych, którą stanowili wychowawcy, instruktorzy terapii uzależnień oraz psycholodzy. Ponadto badaniami objęci zostali kierownicy wszystkich 12 oddziałów terapeutycznych dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych w Polsce. Badania były przeprowadzone od czerwca do września 2011 r. Kluczowym obszarem zainteresowania badawczego uznano ustalenie, czy powinno się przymusowo kierować skazanych do oddziału terapeutycznego dla uzależnionych. Na podstawie badań ankietowych oraz dokumentacji osobopoznawczej autorka pokusiła się o stworzenie sylwetki skazanego uzależnionego, który odbywa karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym. Niektóre rysy tej sylwetki zwracają szczególną uwagę, a mianowicie młody wiek (25-30 lat), status bezrobotnego bez prawa do zasiłku, odbywający karę na podstawie art. 62 ustawy o zapobieganiu narkomanii, nieposiadający uregulowanej sytuacji rodzinnej, posiadający niski poziom wykształcenia, większość, bo aż 87% zostało umieszczonych w oddziale terapeutycznym za ich zgodą. Bardzo wymowne i przekonujące wnioski wyciąga autorka z takiego stanu rzeczy. Skazany charakteryzuje się nie tylko ubóstwem intelektualnym, które przejawiało się w niskim poziomie wykształcenia, ale również ubóstwem materialnym, które spowodowane było brakiem stałego zatrudnienia. Skupienie tych dwóch wyraźnie niekorzystnych czynników może negatywnie oddziaływać na sytuację skazanego po opuszczeniu zakładu karnego, ale może także prowadzić do powrotności do przestępstwa (s. 114).

Rozdział V dostarcza wiedzy na temat wykonania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym w świetle badań. Karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych na dzień 31 sierpnia 2014 r. wykonywano w 15 oddziałach terapeutycznych, które mieściły się przy zakładach karnych lub aresztach śledczych. Oddziały te dysponowały 543 miejscami. Autorka zwraca uwagę, że oddziały dla tej grupy uzależnionych znajdują się w jednostkach penitencjarnych typu półotwartego i zamkniętego. Personel oddziałów terapeutycznych dla

skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych obejmuje 71 etatów. Zespoły terapeutyczne w większości oddziałów terapeutycznych liczyły średnio po 4 osoby. Szereg oddziałów jest niedoetatyzowanych, a personel jest nadmiernie obciążony pracą. Skazani do oddziałów terapeutycznych są kierowani na mocy nakazów sądowych lub dobrowolnie. W pierwszym przypadku odsetek kierowanych pod przymusem stanowił 11,6% (5,6% na mocy art. 62 kk; 6% na mocy art. 117 kkw). Średni czas oczekiwania na miejsce w oddziale wynosił 8,4 miesiąca. W 2011 r. 68,5% skazanych, którzy rozpoczęli terapię, kończyło indywidualne programy terapeutyczne. Nie jest problemem odsetek osób niekończących indywidualne programy terapeutyczne. W większości przypadków działo się to z przyczyn niezależnych od personelu oddziału, tj. z powodu odmowy leczenia przez skazanych, sądowego nakazu przetransportowania skazanego do innej jednostki, hospitalizacji, zaburzeń psychicznych, decyzji sądu i innych. Problemem jest zatem jakość opracowywanych indywidualnych programów terapeutycznych. Zdaniem autorki, programy te charakteryzuje powtarzalność i sztampa. „Z całym przekonaniem należy stwierdzić, że indywidualne programy terapeutyczne są indywidualne tylko z nazwy, tak naprawdę nie znajdziemy w nich indywidualizacji” (s. 149). Ta druzgocąca ocena jakości opracowywania indywidualnych programów terapeutycznych stawia pod znakiem zapytania efektywność realizowanych oddziaływań terapeutycznych i rehabilitacyjnych w oddziale wobec uzależnionych, a tym samym realizację indywidualnoprewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności.

Rozdział VI publikacji poświęcony jest opinii kadry penitencjarnej oddziałów terapeutycznych oraz skazanych, wobec których wykonywana jest kara pozbawienia wolności, dotyczącej funkcjonowania tych oddziałów. Zebranie opinii tych dwóch grup osób badanych posłużyło autorce do sformułowania postulatów mających na celu usprawnienie pracy w oddziałach, w których jest wykonywana kara pozbawienia wolności wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych w systemie terapeutycznym. Wśród wielu interesujących wyników badań, opinii zarówno personelu oddziałów terapeutycznych jak i skazanych, szczególną uwagę zwracają niektóre z nich. Personel oddziałów pozytywnie (88,3%) i częściowo pozytywnie (16,7%) ocenia celowość wprowadzenia do kodeksu karnego wykonawczego systemu terapeutycznego, który jest również wykonywany wobec skazanych

uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych. Badani zauważają, że oddział terapeutyczny w zakładzie karnym jest często jedynym miejscem, w którym skazani uzależnieni mogą zostać objęci profesjonalną pomocą. Stosunek do przymusu terapeutycznego stosowanego wobec osób uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych, zarówno personelu oddziałów jak i skazanych jest niejednoznaczny, zróżnicowany. Częściej przymus kierowania do oddziałów terapeutycznych popiera personel (58,4%) niż sami skazani (44,2%), przeciwko przymusowemu kierowaniu do oddziału terapeutycznego dla uzależnionych od narkotyków opowiedziało się 10% kadry penitencjarnej oddziałów i 55,8% skazanych. Argumenty przeciwko przymusowi kierowania są różne, w zależności od badanych grup. Zdaniem ankietowanego personelu oddziałów terapeutycznych – w grupie skazanych przymusowo kierowanych do oddziału terapeutycznego najtrudniej jest o pozytywne wyniki pracy. Katalog argumentów przeciwko przymusowemu kierowaniu skazanych do oddziału terapeutycznego, wymienianych przez skazanych, jest długi. Dominują w nim następujące argumenty: każdy powinien mieć prawo wyboru czy chce się leczyć (32,6%), przeszkadzają tym, którzy chcą się leczyć (18,6%), jeśli ktoś nie chce się leczyć, to tym bardziej sąd go do tego nie zmusi (18,6%). Autorka przyjmuje jednoznacznie pozytywne stanowisko w sprawie przymusowego kierowania skazanych uzależnionych do oddziałów terapeutycznych jako najbardziej racjonalne. Za przymusem przemawiają argumenty na rzecz bezpieczeństwa społeczeństwa. Nieleczony uzależniony sprawca przestępstwa może być zagrożeniem po odbyciu kary, zagrażać wtórną przestępczością. Po drugie, słusznie zauważa autorka, że ta kategoria skazanych to często jednostki aspołeczne, chore, zaburzone, które nie są w stanie dobrać właściwego dla siebie systemu wykonywania kary. „Nie jest zatem uzasadnione etycznie, aby pozostawić tej specyficznej kategorii skazanych „wolnej ręki” w tej kwestii” (s. 171). W świetle badań ankietowych 87% skazanych wyraża zgodę na terapię dla osób uzależnionych. Motywy wyrażenia zgody na odbycie kary w oddziale dla uzależnionych mają charakter dwoisty. Z jednej strony skazani chcą wyjść z nałogu, z drugiej – chcą mieć konkretne korzyści, takie jak: uzyskanie dobrej opinii, łatwiejsze uzyskanie warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary, chęć łagodzenia warunków odbywania kary pozbawienia wolności. Większość osób badanych, bo 89,6%, uznało, że pobyt w oddziale terapeutycznym pomaga im w zwalczaniu nałogu. Odsetek tych skazanych

jest zróżnicowany, w zależności od tego, czy skazany został skierowany nakazem sądu, czy dobrowolnie. W pierwszym przypadku odsetek ten wynosi 60%, w drugim 94,0%. Różnica ta jest wyraźna i duża. Z badań przeprowadzonych przez autorkę wynika, że istnieje różnica w ocenie przez skazanych skuteczności realizowanej terapii w grupach przymusowo i dobrowolnie skierowanych do oddziału. „Tylko 20% skierowanych do oddziału przymusowo uznało, że ma przekonanie o skuteczności terapii, którą realizuje, podczas gdy w grupie skazanych dobrowolnie skierowanych odsetek był już znacznie większy, bo aż 64%” (s. 197). Autorka zwraca szczególną uwagę na fakt, że pomoc postpenitencjarna dla skazanych uzależnionych po opuszczeniu zakładu karnego powinna się różnić od pomocy świadczonej przez zakład karny wobec wszystkich skazanych. Powinna głównie polegać na wsparciu w zakresie kontynuacji leczenia, pomocy w nawiązaniu kontaktu z instytucjami zajmującymi się pomocą uzależnionym. W przeciwnym razie skazany szybko wróci do nałogu, efekty terapii w oddziale szybko znikną. Powrót do przestępstwa może być nieunikniony.

Na podstawie przeprowadzonych badań autorka zaproponowała szereg postulatów, których realizacja powinna się przyczynić do udoskonalenia funkcjonowania systemu terapeutycznego wykonywanego wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych. Wszystkie postulaty są cenne, niektóre z nich są oryginalne oraz dyskusyjne. Oczywiście są postulaty dotyczące zwiększenia liczby etatów w oddziałach terapeutycznych, zmniejszenia grup terapeutycznych, zwiększenia i rozbudowy bazy terapeutycznej przeznaczonej dla osób uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych. Autorka postuluje utworzenie w każdej większej jednostce więziennej oddziału terapeutycznego dla skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych. Ten oryginalny postulat wart jest zabiegów w jego urzeczywistnieniu, bowiem tą drogą można by powiększyć bazę terapeutyczną i dostosować do realnych potrzeb. Wniosek sugerujący tworzenie oddziałów terapeutycznych w zakładach karnych typu otwartego wydaje się być dyskusyjny, ale zasługuje na przemyślenie. Nie ulega wątpliwości, że aktualna infrastruktura oddziałów wymaga poprawy, zaangażowania większych środków finansowych. Autorka nie odrzuca przymusowego kierowania skazanych do systemu terapeutycznego, jednocześnie sugeruje potrzebę budowania bazy motywacyjnej skazanych do terapii, zanim zostaną skierowani do oddziału terapeutycznego. Na szczególną uwagę

zasługuje postulat opieki postterapeutycznej po opuszczeniu zakładu karnego, realizowanej przez zakład karny. Postulat ten jest możliwy do spełnienia po zmodyfikowaniu modelu pomocy postpenalnej, realizowanej w aktualnym kształcie, oraz włączeniu w nią służb probacyjnych.

Monografia stanowi bogate źródło wiedzy na temat wykonywania kary pozbawienia wolności wobec szczególnej grupy więźniów, jakimi są skazani uzależnieni od środków odurzających lub substancji psychotropowych. Bogactwo ustalonych przez autorkę faktów, wniosków i postulatów na podstawie badań empirycznych prowokuje do dyskusji, przemyśleń. Lekturę publikacji polecam wszystkim, którzy są zaangażowani w proces wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub psychotropowych, zarządzającym tym procesem, nadzorującym wykonywaniem kary pozbawienia wolności oraz orzekającym przymus terapeutyczny wobec tej grupy skazanych. Do lektury zachęcam tym bardziej, że jest to pierwsza monografia dotycząca wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec wyżej wymienionej grupy skazanych.

Rec. Aldona Nawój-Śleszyński

